

הכנס המדעי ה-14
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ג

הדרה ורב-תרבותיות

יו"ר: פרופ' דוד מיטלברג

סטודנטים ערבים באוניברסיטה העברית: נוכחים נפקדים**Arab students at the Hebrew University: Present absentees**

מחקר זה עוסק במעמדם של סטודנטים ערבים באוניברסיטה העברית בירושלים. אוכלוסיית המחקר מנתה 25 סטודנטים וסטודנטיות ערבים שלמדו בחוג לחינוך בשנים 2006-2007 מתוך 35 סטודנטים ערבים שלמדו באותה שנה בחוג (בסך הכול למדו בחוג 120 סטודנטים). המחקר עסק בשאלה איך מרגישים הסטודנטים בין כותלי האוניברסיטה, כיצד מתייחסת אליהם הסביבה, קרי, הסטודנטים היהודים, סגל ההוראה והמנהלה. המחקר נערך בשיטה האיכותנית והכלי שנעשה בו שימוש לצורך איסוף הנתונים היה הריאיון.

המקרה הספציפי בו דן המחקר הוא חלק מסוגיה רחבה שנידונה בשנים האחרונות, והיא השתלבותם של סטודנטים מקבוצות מיעוט בתוך קמפוס של קבוצת הרוב, נושא שמקבל משנה תוקף בעולם רב-תרבותי או מרובה-תרבותי. מחקרים רבים נעשו בהקשר זה, סביב השתלבותם של סטודנטים אמריקאים ממוצא אפריקאי באוניברסיטאות "לבנות" בארצות הברית. ברוב המחקרים נמצא שהסטודנט האפריקאי חווה קושי רב יותר בלימודים ובהשתלבותו החברתית מהסטודנטים הלבנים, ובעקבות זאת נידונה הסוגיה של כדאיות הלימודים במוסד משותף או מעורב. הסוגיה בכללותה היא פן אחד מתוך שאלה רחבה שמעסיקה את החוקרים במדעי החברה בשנים האחרונות - השתלבותם של מיעוטים במדינת הלאום המודרנית. במיוחד אמורים הדברים לגבי מיעוטים באירופה ובארצות הברית. במקרה שלנו, נושא המחקר הינו בבואה של סוגיית השתלבותם של הערבים בישראל או היחסים בין ערבים ויהודים במדינה. על כך נערכו מחקרים רבים וישנן דעות מגוונות ואף סותרות. המחקר שלנו יוצא מתוך הסוגיה הזאת וניזון ממנה בתקווה שבאמצעותו נוכל להאיר מעט את הסוגיה הסבוכה הזו.

מתוצאות המחקר עולה מציאות עגומה, שלא לומר עצובה. מתברר שהסטודנטים הערבים מרגישים בודדים ואף מנוודים, והם חווים את תקופת הלימודים כקשה ולא נעימה אותה עליהם לעבור על מנת להשיג את התואר הנכסף. החוויה הראשונית של הסטודנטים היא של הלם תרבותי, של מעבר לספירה לא מוכרת ולשפה זרה תרתי משמע. בצד חוויה זו ובנוסף להלם הראשוני, החוויה הדומיננטית אותה הביעו הסטודנטים היא חוויה של הדרה ואף קשה מזאת, התעלמות מהם כליל. רבים מהם הגדירו את עצמם כרואים ולא נראים. רבים דווחו על הרגשה של אורחים בלתי רצויים, ואף על יחס עויין כלפיהם, במיוחד בתקופות בהן הקונפליקט נמצא בעצימות גבוהה.

הדחייה בה נתקלים הסטודנטים בתוך הקמפוס גורמת להם להתכנס בתוך עצמם, להתחבר לזהות הלאומית שלהם ואף להבליט זהות זאת בספירה הציבורית כאקט של מחאה והתרסה. רוב הסטודנטים מדווחים שהם מתמודדים עם התקופה הקשה, במיוחד בשנתם הראשונה באוניברסיטה, על-ידי סולידריות חברתית בינם לבין שאר הסטודנטים הערבים בקמפוס, ובחיזוקים הבלתי פוסקים שהם מקבלים מההורים. אחדים מתארים את שרידותם בתוך המערכת העוינת כ"צומוד", מילה שמתאימה יותר לתיאור מצב מלחמתי, המביעה עמידה איתנה בפני האויב כאות לגבורה והישרדות.

החינוך הטיפולי - CARING כתפיסה מגשרת בין עולם החינוך ועולם הטיפול

Therapeutic education: Caring as a conceptual bridge between therapy and education

בשנים האחרונות גובר העניין בנושא של נוער בסיכון ובהזרה. ועדת שמיד, הוועדה הלאומית לטיפול בסוגיית הנוער בסיכון, כתבה דו"ח מפורט ובעקבותיו יצאה הממשלה עם "התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון" שפועלת ביותר מ-50 יישובים בארץ. בין יתר המלצותיה קובעת הוועדה שיש לעשות שינוי משמעותי בהכשרת אנשי המקצוע שיעבדו בשדה.

עובדים חינוכיים-טיפוליים אינם רק אותם אנשי מקצוע העובדים עם נוער המנותק ממערכת החינוך הפורמלית, אלא כל אנשי החינוך הפועלים בשדה נרחב הכולל את הנוער המנותק ואת הנוער שנמצא בסכנת נשירה בבתי הספר (לפי הערכות שונות כ-30% מהתלמידים בחינוך הפורמלי). למעשה, מדובר על הכשרת אלפי אנשי חינוך הפועלים בשדה הפורמלי והלא-פורמלי.

בעבודת ההערכה של תכנית "אופק חדש" נכתב שכ-50% מן המורים הביעו צורך בפיתוח מקצועי בכל הנוגע לשיטות הוראה בשעות הפרטניות, כגון אבחון קשייהם הרגשיים של התלמידים והתמודדות עמם, כלים לעבודה דיפרנציאלית עם התלמידים ועוד.

הטענה המרכזית של נייר עמדה זה היא שההכשרה הניתנת כיום ברוב המוסדות להכשרת מורים אינה מותאמת לאתגרים העתידיים ובעיקר לאלו הקשורים בעבודה עם נוער בסיכון בתוך בית הספר ומחוצה לו, ולכן יש לדעתנו לבסס תפיסה ופרקטיקה של הכשרת אנשי חינוך מיומנים בעבודה טיפולית. לדעתנו, המקצועות הקיימים כיום בתחום של העזרה לזולת והחינוך, אינם מותאמים מספיק כדי לתת מענה הולם לסוגיה הקשה של נשירה וסכנת נשירה.

בהרצאה זו ננסה להבהיר את ייחודיותו של תפקיד 'המחנך הטיפולי' מול תפקידיהם של הפסיכולוג, העובד הסוציאלי והיועץ החינוכי, כמו כן נתייחס לביקורת שעולה כנגד מגמה זו של שילוב בין חינוך לטיפול נפשי. בין השאר נשלב בטיעונינו את המושג CARING כפי שהתפתח בפסיכולוגיה ובפילוסופיה, היכול להוות גשר מושגי מעניין לחיבור בין העשייה החינוכית והעשייה הטיפולית בשדה החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי.

מפגשים עם "האחרים" במסגרת לימודי תואר שני במכללה לחינוך:

לקראת רב-תרבותיות?

**Encounters with the 'others' among graduate students
in college of education: Towards multiculturalism?**

במציאות הישראלית, מוסדות להשכלה גבוהה הם המקום בו נפגשים לראשונה צעירים ישראלים מקבוצות אתניות שונות, זאת, על רקע העובדה כי מערכת החינוך בישראל, מראשית דרכה ועד היום, מחולקת לזרמים שהמרכזיים שבהם: הזרמים הציוניים, תת-מערכות חינוך חרדיות והחינוך הערבי. לעומת זאת, המוסדות להשכלה גבוהה בישראל, גם אלה שהם בעלי אופי ייחודי (כגון אוניברסיטת בר-אילן), פתוחים לכל. במסגרת הלימודים לתואר שני במכללת אורנים, לומדים זה לצד זה סטודנטים יהודים וערבים (לב ארי, 2012). שיעור הסטודנטים מהמגזר הערבי, בקרב הלומדים לתואר שני גבוה יחסית (כ-40%). שיעור הסטודנטים מהמגזר הערבי, הלומדים לתואר שני באורנים, גדול פי 2.2 מזה של המועמדים לתואר שני במכללות אקדמיות לחינוך, שם הוא עומד על 19.5%.

מטרת המחקר היא לבחון את תרומת הלימוד המשותף על-פי תפיסתם של סטודנטים יהודים וערבים, הלומדים לתואר שני במכללה לחינוך, וכן לבדוק את תרומתו של הלימוד לשינוי עמדות ביחס לרב-תרבותיות ולחיצותו של חינוך לרב-תרבותיות. במחקרים קודמים נמצא כי במהלך מפגש בין-תרבותי בקמפוסים, חווים הסטודנטים התנסויות ומפגשים עם 'האחרים' שאינם בני תרבותם או קבוצתם האתנית. במפגשים אלה, לא רק שמרחיבים את הידע לגבי 'האחרים' אלא גם את הפתיחות התרבותית. ממצאי מחקרים קודמים בישראל אינם חד-משמעיים לגבי תרומת המפגשים לחיזוק עמדות כלפי רב-תרבותיות בקרב סטודנטים לתואר ראשון. השערת המחקר המרכזית היא, שבשונה מחוויית מפגשים בין-תרבותיים במהלך הלימודים לתואר ראשון, גילם הבוגר של הסטודנטים הנחקרים והיותם אנשי חינוך, יתרמו לגיבוש עמדות חיוביות כלפי רב-תרבותיות לצד האווירה המכללתית. במחקר נעשה שימוש במתודות כמותניות (שאלוני סקר) ואיכותניות (ראיונות עומק) במהלך שתי שנות לימוד אקדמיות.

ממצאי המחקר המרכזיים מעידים כי באשר לתפיסת האקלים המכללתי, מרבית הסטודנטים חשו בנוח במכללה, וחוו אווירה סובלנית בהיותה מכללה 'רגישה תרבות'. עם זאת, תחושה זו גבוהה יותר בקרב סטודנטים יהודים. כמו כן, יחסי הגומלין בין הסטודנטים הם "פושרים" למדי, הן במהלך הלימודים ובוודאי שלאחריהם. עמדות המצדדות ברב-תרבותיות ובחינוך לרב-תרבותיות נמצאו כבינוניות ברמתן בשתי שנות המחקר, אולם חלה התחזקות בעמדות אלה במהלך הלימודים במכללה ובעיקר בקרב סטודנטים ערבים. לאקלים המכללתי, כמו גם לחוויית הלמידה, יש השפעה חיובית על עמדות אלה, לצד מאפיינים סוציו-דמוגרפיים. מכאן, שגם בקרב סטודנטים מבוגרים יחסית, הלומדים לתואר שני, מפגש עם 'האחרים' במהלך לימודיהם עשוי ליצור שינוי בעמדות, ואף נכונות ליישם עקרונות לחינוך לרב-תרבותיות, שלא היו קודם ללימודיהם. נוכל, אפוא, להסיק כי יש בכוחם של מוסדות להשכלה גבוהה להשפיע על שינוי זה באמצעות מדיניות חינוך לרב-תרבותיות, שתבוא לידי ביטוי בפעילויות פורמליות ובלתי פורמליות במסגרתם. לפיכך, העתקת החוויה המכללתית, החיובית בדרך כלל בהקשר הרב-תרבותי, עשויה לחלחל לפרקטיקה הבית ספרית באמצעות בוגרי המכללה, ובכך יפחתו הניכור, המתחים והעוינות גם בקרב תלמידי בית הספר במפגשים עתידיים עם 'האחרים'.

מילות מפתח: רב-תרבותיות, חינוך לרב-תרבותיות, סטודנטים יהודים וערבים לתואר שני, מוסדות להשכלה גבוהה, מפגש עם 'האחרים'

יש פיל בחדר: הפער בין רטוריקה ועשייה

המקרה של שיח 'החינוך הבין-תרבותי' בהתייחס לסטודנטים ערבים במכללות דוברות עברית

The rhetoric reality gap:**The case of multicultural educational discourse**

Pertaining to Arab-Israeli students attending Jewish-oriented

Hebrew-speaking teachers education colleges

הרצאה זו מבוססת על מחקר שנעשה במטרה לבדוק מספר השערות לסיבות ולגורמים לפער בין הרטוריקה המשעתקת את השיח הרב-תרבותי אל המכללות לחינוך דוברות העברית, לבין העשייה, אשר לטענת המחקר אינה הולמת או מותאמת לקונטקסט של סטודנטים ערבים הלומדים במכללות דוברות עברית.

מזה מספר שנים גדל מספר הסטודנטים הערבים לחינוך הנרשמים למכללות דוברות עברית (פלג ושקד, 2003). זוהי מציאות המאלצת את המכללות, בעל כורחן ובאי נוחות, לעסוק בשאלת הרב-תרבותיות סביב סוגיות של התאמת תכניות הלימודים, שמטבען כוללות דרישות שפה, רקע תרבותי וטקסים למיניהם, כך שאלה יצליחו להיחלץ ככל הניתן מהאשמות בדבר פטרונות של ההגמוניה (שמאי ובנימיני, 2004).

המחקר בו נעשה שימוש במתודולוגיה של ניתוח שיח ביקורתי, ניסה לחשוף פגם מהותי במחקרים קודמים ששאפו לעגן את ההקשר של הסטודנטים הערבים במכללות לחינוך בתוך הפרדיגמה הרב-תרבותית. ניתוח שיח ביקורתי מתבסס על התפיסה הפילוסופית של מישל פוקו הטוען כי השיח הוא כלי פוליטי המנציח יחסי כוחות חברתיים. המתודולוגיה החובקת שיטות מעורבות שייכת לאסכולת פרנקפורט, משמע, חברתית-ביקורתית. מחקר זה נשען ברובו על המתודולוגיה שפיתח T.A. van Dijk.

טענת המחקר הייתה כי עצם ההישענות על פרדיגמה זו גרמה למחקרים להחמיץ סוגיות מפתח שמטען נעוץ לאו דווקא בשיח הרב-תרבותי, ולכן להשמיט אותן מהדיון. במחקר עצמו ניסיתי להציע הנחות שיסבירו את קיומן של השמטות אלה, ובהמשך לדון בהן ובפער שנפער בין הכוונות הטובות לבין המציאות בשטח בשל קיומן. ההסבר לפער זה כפי שנבדק כאן, נשען על מטענים של שיח אישי, מוסדי וקולקטיבי, בהקשרים של ראיית האחר בכלל ושל הקונפליקט הישראלי-ערבי בפרט ובהתייחס לדברי קולמן:

Social research in education is a prominent part of the developing self-consciousness of Israelis about the way their institutions function. A self-consciousness that can lead to embarrassing questions but can also lead when these questions are addressed in social research, to better- functioning institutions (in Krausz, 1989: 1).

מילות מפתח: ניתוח שיח ביקורתי, פרדיגמה רב-תרבותית, שיח מוסדי, סטודנטים ערבים, ראיית האחר